

LORETA VAIČIULIENĖ-SEMĖNIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

KONSTRUKCIJŲ SU *BŪDAMAS* SEMANTIKA IR MORFOSINTAKSINĖS RAIŠKOS POLINKIAI

1. Įvadinės pastabos

1.1. Skaitant apie tokiuose sakiniuose, kaip *Aš, JAUNA BŪDAMA, iki valiai prisišokau*, vartojamas pusdalyvinės konstrukcijas (*jauna būdama*), didesniuose lietuvių gramatikos darbuose dažnai galima rasti nuomonę, kad jos sakinyje yra aplinkybės (plg. Jablonskis 1957: 515t; Balkevičius 1963: 230; Ulvydas, red. 1976: 527, 530; Labutis 1998: 312t, 355). Taip pat visuotinai teigiama, jog tokiomis pusdalyvinėmis aplinkybėmis gali būti žymimas: (i) laikas (*Aš, MERGA BŪDAMA, į valias atsiaudžiau*), (ii) būdas (pvz., *BESIRŪPINDAMAS KITŲ LAIME, rasi ir savąją*), (iii) priežastis (pvz., *Ligonis, SILPNAS BŪDAMAS, negali paeiti*), (iv) sąlyga (pvz., *KIAULĖS AKIS TURĖDAMAS, visur įlįsi*), (v) nuolaida (pvz., *Keista, kaip mudu, BŪDAMI ĮVAIRIŲ PAŽIŪRŲ, susijungėm*) ir (vi) tikslas (pvz., *Čia, SVEIKATOS IEŠKODAMAS, pažadėjau visą vasarą išbūti*) (plg. Ulvydas, red. 1976: 534tt; Labutis 1998: 315; Balkevičius 1963: 231t) [1].

1.2. Nors lietuvių kalbotyros darbuose aplinkybės samprata ir apibrėžties kriterijai nesutampa [2], tačiau akivaizdu, kad tokios pusdalyvinės aplinkybės skiriasi nuo aplinkybių, susijusių su sakinio tariniu (resp. predikatu) [3] (plg. *VAKAR GRAŽIAI nulijo*) ar su visu sakiniu, t. y. sakinio aplinkybių (pvz., *Jonas, NEABEJOTINAI, turėtų šiandien grįžti*) [4]. Paprastai konstatuojama, kad tokios pusdalyvinės aplinkybės sintaksiškai yra siejamos tiek su sakinio subjektu (veiksmu), tiek ir su predikatu (Ulvydas, red. 1976: 530). Kitais žodžiais tariant, kalbamosios aplinkybės sakinyje turi dvilypius sintaksinius ryšius.

Natūraliai gali kilti klausimas, kodėl šios konstrukcijos – atsižvelgiant į dvilypius sintaksinius ryšius – nėra skiriamos ir aptariamoms prie tradiciškai skiriamų predikatinėms pažyminėms [5]. Atsakymų netenka ilgai ieškoti. *Lietuvių kalbos gramatika* teikia keletą jų: „pagal sintaksinius ryšius tokios pusdalyvinės bei dalyvinės konstrukcijos sutampa su predikatinėmis pažyminėmis. Prie aplinkybių jos čia skiriamos dėl to, kad sakinyje dažnai turi aplinkybines reikšmes (išryškinta mano. – L. V.-S.) ir savo vartoseną yra susijusios su [...] padalyvinėmis konstrukcijomis. Be to, tokių dalyvinių ir pusdalyvinių konstrukcijų laikymas aplinkybėmis lietuvių kalbotyroje turi senas ir įsigalėjusias tradicijas (išryškinta mano. – L. V.-S.)“ (Ulvydas, red. 1976: 530) [6].

1.3. Nepaisant to, kad ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (plg. Ambrazas, red. 1996: 487t, 490t, 627t) sakinio dalys yra apibrėžiamos remiantis skirtingais kriterijais, kalbamosios konstrukcijos su *būti* pusdalyviu suprantamos kaip tarininis (arba predikatinis, plg. Ulvydas, red. 1976: 437) pažyminys. Prie tarininių pažyminių jos skiriamos sintaksiškai, remiantis dvilypiaisiais sintaksiniais ryšiais su sakinio subjektu (ar objektu) ir su predikatu. Teigiama, jog tarininiu pažyminiu gali eiti ne tik vardažodžių formos (pvz., *Nesitikėjom, kad sugrįši PRIEŠAS; Jis atvyko į sostinę KAIP PASIUNTINYS*), dalyviai, bet ir (pus)dalyvinės žodžių grupės (pvz., *Ligonis, SILPNAS BŪDAMAS, negali paeiti*), kurios pagal vaidmenį sakinyje skiriamos į (i) aplinkybines ir (ii) aiškinamąsias; pastarosiomis gali eiti visų laikų veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių (išskyrus pusdalyvius) formos (pvz., *Ji nejaučia KLAIDĄ PADARIUSI*) [7].

1.4. Iš to, kas trumpai pasakyta, aiškėja, jog kalbamosios pusdalyvinės *būti* konstrukcijos minėtuose lietuvių gramatikos darbuose apibrėžiamos nevienodu pagrindu: vienur jos pagal funkciją sakinyje skiriamos prie aplinkybių (plg. 1.2.), kitur – pagal sintaksinį ryšį – prie tarininių pažyminių (plg. 1.3.). Pastaruoju atveju kalbama apie galimybę tokiais tarininiais pažyminiais žymėti aplinkybines reikšmes.

1.5. Toliau pusdalyvinės *būti* konstrukcijos, kuriose pusdalyvinė *būti* forma eina jungtimi, laikomos *antriniais laisvaisiais predikatyvais* (tradiciskai – predikatiniais pažyminiiais). Keliami ir nagrinėjami tokie klausimai:

(i) Ar iš tikro pusdalyvinėmis *būti* konstrukcijomis žymimos išskirtinai tik aplinkybinės reikšmės? Jei ne tik aplinkybinės reikšmės – kas dar?

(ii) Jei pusdalyvinėmis *būti* konstrukcijomis žymimos ne tik aplinkybinės reikšmės, kokie sakinio požymiai galėtų padėti tarpusavyje skirti vienodai žymimas skirtingas reikšmes?

(iii) Ar linkstama skirtingai žymėti antrinius depiktyvinius ir aplinkybinius predikatyvus?

Atsižvelgiant į iškeltus klausimus ir anksčiau minėtas skirtingas nuomones [8], toliau straipsnyje pusdalyvinės *būti* konstrukcijos apibrėžiamos kaip antriniai laisvieji predikatyvai (žr. 2. skyrių), po to trumpai aptariama jomis žymima antrinių predikatyvų reikšmė (žr. 3. skyrių), nagrinėjami gramatiniai požymiai, leidžiantys skirti antrinių predikatyvų tipus (žr. 4. skyrių) ir daromos išvados, kurios yra veikiau diskusinio nei apibendrinamo pobūdžio (žr. 5. skyrių).

2. Pusdalyvinės *būti* konstrukcijos kaip antriniai laisvieji predikatyvai

2.1. Atsižvelgiant į tai, ar tam tikra žodžio forma arba žodžių konstrukcija sakinio lygmeniu reiškia pirminę (pagrindinę), ar antrinę (papildoma) predikacija, lingvistikoje įprasta skirti pirminius ir antrinius predikatyvus (angl. *secondary predicate*, vok. *sekundäre Prädikate*) (pvz., *Jonas buvo MOKYTOJAS* vs. *Jonas namo grįžo DIDVYRIS*). Predikatyvą suprantant kaip predikatiškai vartojamą ir sintaksiškai nuo veiksmožodžio priklausomą vardažodį, kurio sintaksinė priklausomybė gali būti reiškia modifikavimu arba valdymu [9], galima kalbėti apie būtinuosius bei laisvuosius predikatyvus. Pirminė (pagrindinė) sakinio predikacija reiškia pirminiais būtinaisiais (jungties) predikatyvais (pvz., *Jonas buvo MOKYTOJU*), o antrinė (papildoma) – antriniais būtinaisiais (pvz., *Joną pripažino NUKENTĖJUSIUOJU*) ir laisvaisiais [10] (pvz., *Jonas namo grįžo DIDVYRIS*) predikatyvais [11] bei žodžių formomis ar konstrukcijomis, sakinyje einančiomis aplinkybėmis (pvz., *Jonas grįžo GREITAI*) [12]. Vienas esminių skirtumų tarp antrinių (būtinųjų ir laisvųjų) predikatyvų ir aplinkybių – semantinės pirmųjų sąsajos su vienu iš pagrindinio predikato argumentų galimybė, arba, kitaip sakant, konceptuali sąsaja su referentu (vok. *Partizipantenbezug*, *Referentorientierung*, angl. *participant-oriented*), kuris morfosintaksiniu požiūriu yra *derinimo daviklis* [13]. Aplinkybės semantiškai susijusios su pačiu predikatu ar visa predikacija (vok. *Ereignisbezug*, *Vorgangsorientierung*, angl. *event-oriented*) [14]. Taigi prototipiški antriniai laisvieji predikatyvai yra predikatiniai žodžiai, sakinyje atliekantys veiksmožodžio (t. y. pagrindinio predikato) modifikatoriaus vaidmenį ir semantiniu bei morfosintaksiniu ryšiu susiję su vienu iš pagrindinės predikacijos argumentų. Antrinio predikatyvo *orientacija* [15] dažnai pasireiškia tuo, kad, skirtingai nei modifikatoriaus statusą sakinyje turinčios aplinkybės, jie reiškiami ne prieveiksmais, o derinamuoju linksniu žymimais vardažodžiais (dar plg. toliau).

2.2. Toliau straipsnyje pusdalyvinėmis *būti* konstrukcijomis žymimi būtinieji antriniai predikatyvai detaliau nenagrinėjami (plg. (1), (2) sakinius ir skirtingas nuomones apie juos 1.2. skyriuje); pagrindinis dėmesys skiriamas šiomis konstrukcijomis reiškiamiems laisviesiems predikatyvams.

(1) *Šių kasyklų anglis tiekama daugeliui klestinčių įmonių. Liūdnose savo mintyse prisiminiau, kad visada didžiavausi BŪDAMAS tokių svarbių kasyklų AKCININKAS.* KT [16]

(2) *Tėvas SŪNUMI didžiuojasi.* (cituojuama pagal Sližienė 1994: 181) [17]

Iškėlus prielaidą, kad pusdalyvinės *būti* konstrukcijos, mažų mažiausiai pagal savo orientaciją, yra laisvieji antriniai predikatyvai, t. y. pagrindinio predikato nereikalaujami ir sakinyje atliekantys modifikatoriaus (resp. *suplemento*) funkciją [18], kyla klausimas, ar iš tikro jiems būdingos išskirtinai tik aplinkybinės reikšmės (plg. 1. skyrių). Laikantis tokios nuomonės, tektų,

regis, taip pat pripažinti, kad vardažodžių formomis (plg. 1.3.) yra (ar gali būti) žymimos kokios nors kitokios – ne aplinkybinės – reikšmės. Straipsnyje keliami mintis, kad tiek pavienėmis vardažodžių formomis, tiek žodžių konstrukcijomis gali būti žymimos įvairios (depiktyvinės vs. aplinkybinės) antrinių predikatyvų reikšmės. Kita vertus, esama tam tikrų reikšmės ir formos koreliacijų, kai tipiškais atvejais tam tikrai reikšmei pasirenkama tam tikra forma ar konstrukcija. Norint tai aptarti detaliau, visų pirma derėtų trumpai apžvelgti lingvistinėje literatūroje siūlomą laisvųjų antrinių predikatyvų klasifikaciją.

3. Antrinių laisvųjų predikatyvų tipai

3.1. Pastaraisiais dešimtmečiais tipologinėje literatūroje orientuoti modifikatoriai – laisvieji antriniai predikatyvai (tradiciškai, tarininiai pažyminiai) – skirstomi į rezultatyvus ir nerezultatyvus (arba depiktyvus plačiąja prasme) arba į depiktyvus (siaurąja prasme), cirkumstancialus (angl. *circumstantial*, vok. *Zirkumstantiale*; toliau straipsnyje – *aplinkybinius predikatyvus* [19]) ir rezultatyvus [20]. Šiame straipsnyje laikomasi siaurosios depiktyvų sampratos, t. y. jie priešinami aplinkybiniams predikatyvams ir rezultatyvams. Atsižvelgiant į tai, kad rezultatyvai pusdalyvinėmis *būti* konstrukcijomis nereiškiami, toliau apie juos nebus kalbama. Iš pradžių trumpai aptarkime pagrindinius depiktyvinių ir aplinkybinių laisvųjų predikatyvų skirtumus [21].

3.2. Tipiškais laisvaisiais predikatyvais – depiktyvais – predikuojamo įvykio (subjekto ar objekto būsenos) laikas iš principo sutampa su pagrindiniu predikatu reiškiamo veiksmo laiku (angl. *temporal overlap*, vok. *zeitliche Überlappung / Koextension*). Depiktyvas tikslina informaciją apie vieną iš pagrindinio predikato argumentų (referentų) veiksmo vyksmo metu (plg. (3)–(5) sakinius). Jis įeina į pagrindiniu predikatu nusakomo veiksmo modalumo ir neigimo (angl. *scope of negation*, vok. *Skopus der Negation*) aprėptį, taigi laiko, modalumo ir neigimo atžvilgiu priklauso pagrindiniam predikatui ir yra veiksmožodinės frazės (vok. *VP-interne*) dalis.

(3) *Iš užsienio jis grįžo jau susiformavusio meninio braižo SKULPTORIUS.* KT

(4) *Įvairios sporto šakos: lengvoji atletika, slidinėjimas, savo laiku ir tinklinis, bet mano širdis veržėsi į krepšinio aikštėlę. Žaidžiau net vidurio PUOLĖJU, ar gerai – nežinau.* KT

(5) *Ten jis laimėjo daug svarbių pergalių ir į Paryžių grįžo KAIP DIDVYRIS* (plg. *didvyris, didvyriu*). *1798 m. vadovavo žygiui į Egiptą, bet gana nesėkmingai.* KT

Kaip jau minėta, aplinkybiniai predikatyvai, panašiai kaip ir depiktyvai, orientuoti į vieną iš pagrindinės predikacijos argumentų; semantinę ryšį su vienu iš argumentų rodo morfosintaksinis vardažodžiu reiškiamo predikatyvo žymėjimas – derinimas (dar plg. toliau). Atsižvelgdamas į Johannos Nichols (1981: 18t) (bei kitų autorių darbuose) skiriamus cirkumstancialus [22], Gerdas Hentschelis (2006) išplėtojo ir patikslino aplinkybinių predikatyvų (cirkumstancialų) tipus, jų skyrimo kriterijus bei tarpusavio sąsajas. Aplinkybiniai predikatyvai, skirtingai nei depiktyvai, neįeina į pagrindiniu predikatu reiškiamo veiksmo neigimo aprėptį (t. y. neigiamas pagrindinis predikatas, bet ne antrinis predikatyvas) (plg. Nichols 1981: 42); jie yra sakinio, o ne veiksmožodinės frazės, dalis (vok. *VP-externe*) [23]. Aplinkybiniai predikatyvai reiškia ne tik pagrindinio ir antrinio predikato vienalaikiškumą, bet ir, pasak Nichols (1981: 11, 18, 349), (i) laiką, (ii) nuolaidą, (iii) sąlygą ar (iv) priežastį (dar plg. Flaate 2007: 90; Hentschel 2006; Renz 2006: 46tt).

3.3. Remiantis tuo, kas pasakyta, mažų mažiausiai galima teigti, kad pusdalyvinėmis *būti* konstrukcijomis, sakinyje einančiomis antriniu predikatyvu, reiškiamas laikas (plg. (6)–(8) sakinius), nuolaida (plg. (9), (10) sakinius), sąlyga (plg. (11)–(13) sakinius) bei priežastis (plg. (14), (15) sakinius).

(6) *Moteris sakė, kad GYVA BŪDAMA sesuo apie jokią testamentą nekalbėjo ir niekada jokių pretenzijų į namo dalį nereikšė.* KT

(7) *BŪDAMA VAIKAS dažnokai matydavau Šiaulių gimnazijoje skelbimus apie dr. J. Šliūpo paskaitas. Temų nepamenu.* KT

(8) *Senelio šeimoje augo šeši vaikai. Anicetas, kaip buvo pasakojama, jau vaikystėje išsiskyrė iš kitų nuoširdumu ir gerumu. BŪDAMAS MAŽAS ganė gyvulius. Paaugęs išvažiavo į Kauną pas vyresnįjį brolių Alfonsą, kuris po kiek laiko surado jam darbą.* KT

(9) *Maldos dienos dalyviai Meškuičių kapinėse pagerbė prieš porą metų ten palaidotos Stefanijos Pacerytės atminimą. BŪDAMA AKLA ši moteris 36 metus valė Meškuičių bažnyčią.* KT

(10) *Burokas, mano tėvas yra Burokas ir aš būsiu Burokas iki grabo lentos! Ir mano žmona bus Burokienė. Prašyčiau apie tai gerai pagalvoti! „Bet kodėl aš, BŪDAMA NORMALIŲ TĖVŲ VAIKAS SU NORMALIA PAVARDE, turiu jos išsižadėti?!“ Burokas nieko neatsakęs nuėjo. Ir vidury nakties Minsko senamiestyje aš likau viena.* KT

(11) *Nesu politikas, todėl sakau, ko neturėčiau daryti BŪDAMAS POLITIKAS, bet tikrai manau, kad NATO nelaukia iš Lietuvos daug žygiuojančių kareivių. O tikisi, ko gero, naudos iš mokslo, kuris čia yra.* KT

(12) *GERAS BŪDAMAS neapginsi savęs. Jurbarke jau ir aš pradėjau kumščiuotis, stengiausi save apginti.* KT

(13) *Parodykim pasauliui ne beždžionės gabumus, bet mūsų kūrybinio „Aš“ valią, mūsų tautiško veido profilį! BŪDAMI „KAIP VISI KITI“, mes pašlemėkais virstumėm! Būkime savotiškai, individualiai originalūs!* KT

(14) *Nusprendė nebesitenkinti tik žodžiais. Jis ėmėsi praktiškai įrodinėti, kad gėrimai reikalingi ne žmogui nugirdyti, o kultūringam bendravimui pagyventi. BŪDAMAS MOKSLININKAS, Profesorius pradėjo nuo teorinių vermutų gamybos pagrindų. Jis susirinko gausią specialiąją literatūrą, išstudijavo įvairių vermutų gamybą.* KT

(15) *Lyg sužeistas žvėris jis pasislėpė nuo visuomenės, įlindo į tankumyną, ėmė neapkęsti tos visuomenės, bet, BŪDAMAS RAŠYTOJAS, negalėjo be jos išsiversti.* KT

Lieka aptarti lietuvių gramatikos darbuose (žr. 1. skyrių) minimas pusdalyvinėmis būti konstrukcijomis žymimas būdo (kitaip – veiksmo pobūdžio, plg. Ambrazas, red. 1996: 628 [24], arba būdo kokybės, plg. Labutis 1998: 315) ir tikslo aplinkybines reikšmes (plg. atitinkamai (16) ir (17) sakinius). Gramatikos darbuose teikiama tokio tipo pavyzdžių:

(16) *Steponas Brička godžiai rūkė, PRO NOSĮ LEISDAMAS DŪMUS.* (cituojuama pagal Ulvydas, red. 1976: 537).

(17) *Aš neslepiu savo tikslų. Stačiau savo bokštą ir liejau varpą, NORĖDAMAS GELBĖTI ŽMONES, per pelkę einančius.* (cituojuama pagal Ambrazas, red. 1996: 629)

Tikslo reikšmės aplinkybinių antrinių predikatyvų, reiškiamų pusdalyvinėmis būti konstrukcijomis, nerasta [25]. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad vadinamąją būdo reikšmę būtų galima išvelgti tokiuose sakiniuose, kaip (18) (plg. (19) sakinį). Kita vertus, tokio tipo sakiniai funkciškai ir morfosintaksiškai nelabai skiriasi nuo (20) sakinio, kur vardažodį *basa* įprasta laikyti depiktyvu, t. y. prototipišku laisvuoju antriniu predikatyvu (arba tradiciškai – tarininiu pažyminiu). Depiktyvinę (18) sakinyje vartojamos būti konstrukcijos interpretaciją pagrindžia ne tik tolesnis kalbamojo sakinio kontekstas (plg. *Tie BASI BĖGIKAI – tai „Kauno energija“ prie starto linijos*), bet ir, pavyzdžiui, lingvistikoje siūlomas ir plačiai taikomas nominalizacijos testas, padedantis laisvuosius predikatyvus skirti nuo aplinkybių, plg.: **basas bėgimas* (plačiau apie tai žr. Hentschel 2006).

(18) *Tokia situacija lygintina su bėgikais prie starto linijos, kai vieni avi startukais, o kiti su jais mėgina lenktyniauti BŪDAMI BASI. Tie basi bėgikai – tai „Kauno energija“ prie starto linijos.* KT

(19) *Tokia situacija lygintina su bėgikais prie starto linijos, kai vieni avi startukais, o kiti su jais mėgina lenktyniauti BASOMIS.*

(20) *Et, mintiju nei šį, nei tą. Nereikia jam nei manęs, nei mano arbatos... Stoviu pakelėj tarp kiečių, apdulkėjusių varnalėšų. Stoviu BASA, kojoms šilta dulkėse... Ar aš ir prie kontoros basa buvau? Ir kasdienę suknelę apsiseigus? Ar ne vis vien? KT*

Jei remtumės Nichols (1981: 320t, 350) ir manytume, jog *būdamas* konstrukcijos gali būti vartojamos kaip stilistinis ir sinonimiškai artimas (angl. *near-synonyms*) antrinių vardažodinių predikatyvų, reiškiamų pavieniu linksniu ar tam tikromis daiktavardinėmis konstrukcijomis, alternantas [26], turėtume pripažinti, kad jomis (gali būti) žymimi ne tik aplinkybiniai, bet ir depiktyviniai laisvieji predikatyvai (plg. (21)–(25) sakinius; dar žr. toliau).

(21) *Trečiadienį Vokietijos prokuratūra paskelbė nustačiusi, kad pagyvenusi moteris buvo nusiųsta į morgą dar BŪDAMA GYVA (plg. gyva; dar plg. (6) sakinį) ir mirė ten nuo šalčio. KT*

(22) *20-metė Renata pateko į šį skyrių BŪDAMA NĖŠČIA (plg. nėščia; dar plg. (6) sakinį) ir gyvendama nesusituokusi su antru vyru. KT*

(23) *Taip pat pamiršta, kad R. Kalanta mirtį pasirinko BŪDAMAS DEVYNIOLIKMETIS (plg. devyniolikmetis; dar plg. (7) sakinį). KT*

(24) *Kadangi aš vairuotojo teises gavau BŪDAMAS PENKISKART SENELIS (plg. *penkiskart senelis / *penkiskart seneliu), o ne vaikas, todėl pritariu, kad universiteto neskriaustų. KT*

(25) *Pažįstami žemaičių bajoraičiai į J. Pilsudskio legionus 1915 m. išėjo dar jausdami tradicinio LDK piliečių mentaliteto poveikį, tačiau grįžo jau BŪDAMI TIKRI LENKAI (plg. tikri lenkai / tikrais lenkais / kaip tikri lenkai). KT*

Kad ir kaip būtų, akivaizdu, kad (21)–(25) sakiniuose vartojami antriniai predikatyvai skiriasi nuo anksčiau minėtų aplinkybinių (žr. (6)–(15) sakinius). Skirtingai nei pastarieji, jie įeina į pagrindinio predikato neigimo ir modalumo aprėptį [27]. Pavyzdžiui, neigiant (23) sakinį (plg. *R. Kalanta mirties NEpasirinko BŪDAMAS DEVYNIOLIKMETIS*), būtų norima pasakyti, kad Kalanta mirtį pasirinko ne devyniolikos metų arba jos apskritai nepasirinko. O, pavyzdžiui, (12) sakinyje su aplinkybiniu predikatyvu (plg. *GERAS BŪDAMAS NEapginsi savęs*) norima pasakyti, kad savęs neapginsi, jei būsi geras, t. y. neigiamas tik pagrindinis predikatas.

Gali kilti klausimas, ar (21)–(25) sakiniuose pavartotas pusdalyvines *būti* konstrukcijas galima laikyti depiktyviniais predikatyvais: juk jomis, skirtingai nei tipiškais depiktyvais (apie tai plačiau žr. Schultze-Berndt, Himmelmann 2004; Himmelmann, Schultze-Berndt, eds. 2005), kai jungtis yra latentinė ir suponuojama (plg. (2)–(5), (20) sakinius), antrinė predikacija reiškiamą propozicijos (t. y. sakinio struktūros) pagrindu. Kalbamuoju atveju propozicinis (t. y. su eksplacitiškai pasakyta jungtimi) antrinis predikatyvas galėtų būti lyginamas su parafrazėmis, kai antrinis (depiktyvinis) predikatyvas reiškiamas atskira propozicija, pvz.: *Kai pasirinko mirtį, R. Kalanta buvo devyniolikmetis*. Kita vertus, jei (6)–(17) sakiniuose savarankiškos propozicijos bruožų įgiję antriniai predikatyvai apibrėžiami kaip aplinkybiniai, būtų nuoseklu ir logiška (18), (21)–(25) sakiniuose vartojamus antrinius predikatyvus skirti prie depiktyvų (plg. 26 išnašą; dar žr. toliau).

4. Pusdalyvinėmis *būti* konstrukcijomis žymimų antrinių laisvųjų predikatyvų klasifikacija

4.1. Paaiškėjus, kad *būdamas* konstrukcijomis galima reikšti tiek depiktyvinius, tiek aplinkybinius antrinius predikatyvus, t. y. viena forma vartojama dviem skirtingoms reikšmėms žymėti, kyla klausimas, ar nėra kokių nors formalių (gramatinių) kriterijų ar požymių, kurie – kaip nežymėti rodikliai – palengvintų depiktyvinius antrinius predikatyvus skirti nuo aplinkybinių.

4.2. Lietuvių gramatikos darbuose vyrauja nuomonė, esą kalbamosios konstrukcijos neturinčios apibrėžtų gramatinės raiškos priemonių: jos galinčios būti, bet nebūtinai išskiriamos intonacija ir (arba) kableliais. Toks išskyrimas nesąs tiesiogiai sąlygojamas konstrukcijų apimties, vietos sakinyje, ar kitų sandaros ypatybių (Ambrasas, red. 1996: 629, 632t; Ulvydas, red. 1976: 527, 539t; Labutis 1998: 319). Vis dėlto galima rasti ir konkretesnių pastabų: *sakinio pradžioje* linkstama pasakyti ir dalyvines bei pusdalyvines aplinkybes, savo reikšme *siejamas su visu sakiniu*; dalyvinės ar pusdalyvinės žodžių grupės *vieta tarp S ir V* padeda išryškinti *šalutinio veiksmo reišmę*, o *vieta po V* – apibūdinti *pagrindinį veiksma*, *nusakyti jo aplinkybes* (išryškinta mano. – L. V.-S.) (Ambrasas, red. 1996: 652; plg. Labutis 1998: 319). Kitais žodžiais kalbant, konstatuojama, jog prieš predikatą (arba *V*) einančios (pus)dalyvinės konstrukcijos yra viso sakinio modifikatoriai (vok. *VP-externe Adjunkte*), o einančios po *V* – pagrindinio predikato modifikatoriai (vok. *VP-interne Adjunkte*). Regis, net tais atvejais, kai aplinkybiniai predikatyvai pasakomi sakinio pabaigoje, t. y. tipiškose depiktyvų pozicijoje, linkstama juos išskirti (plg. *Mes neišnaudojame to, ką turėtume išnaudoti, BŪDAMI TURTINGI*. KT). Būtent tai leistų teigti, kad pusdalyvinėmis *būti* konstrukcijomis žymimų antrinių predikatyvų reikšmė koreliuoja su jų pozicija sakinyje. Tipiškais (nežymėtais) atvejais aplinkybiniam predikatyvam įprasta (būdinga, bet nebūtina!) vieta yra prieš *V*, o depiktyviniams predikatyvams – po jo, arba, tiksliau kalbant, sakinio pabaiga. Tai patvirtina ne tik turima medžiaga, bet ir visuotinai literatūroje postuluojama mintis, jog su subjektu siejami depiktyvai paprastai eina sakinio pabaigoje, arba po pagrindinio predikato, o siejami su (ne)tiesioginiu objektu – po jo; depiktyvai visada eina remos pozicijoje (angl. *in focus*, vok. *Fokus*), plačiau apie tai žr. Winkler 1997; plg. Nichols 1978. Taigi, matyt, būtų galima apibendrintai sakyti, jog orientuoti antriniai predikatyvai (depiktyviniai vs. aplinkybiniai) skiriasi ne tik modifikavimo aprėptimi, bet ir tipiška pozicija sakinyje (plg. Himmelmann, Schultze-Berndt, eds. 2005: 18tt, 25).

4.3. Atsižvelgiant į tai, kad modifikatorius (panašiai kaip ir modifikuojamasis vienetas) gali būti ne tik tam tikros formos atskiras žodis (plg. (3), (4), (20) sakinius), bet ir savarankiškos propozicijos ypatybių turinti konstrukcija arba net visas sakiny (plg. dar Holvoet, Mikulskas 2009), ir remiantis turima medžiaga bei ankstesniais tyrimais (plg. Vaičiulytė-Semėnienė 2007b), galima teigti, kad aplinkybinius predikatyvus linkstama žymėti savarankiškos propozicijos ypatybių turinčiomis konstrukcijomis, o depiktyviniai predikatyvai paprastai žymimi derinamaisiais vardažodžio linksniais. Taip pat derėtų atkreipti dėmesį į tai, ar depiktyvas reiškiamas būdvardžiu, ar daiktavardžiu. Žodžiu, orientuotų antrinių predikatyvų žymėjimas koreliuoja su daugeliu kriterijų, kurių keletas buvo ką tik paminėti ir aptarti:

(i) Depiktyvams, skirtingai nei aplinkybiniam predikatyvams, įprasta (tipiška) latentinė jungtis; ypač tai aktualu tipiškiesiems – būdvardžiu reiškiamiesiems – depiktyvams. Ir atvirkščiai: aplinkybinių predikatyvų antrinė predikacija tipiškais atvejais reiškiamą eksplicitiškai, t. y. pasakant *būti* jungtį kaip restrikyvinį antrinio predikatyvo žymeklį (angl. *predicative restrictive marker*) [28]. Antrinius aplinkybinius predikatyvus linkstama žymėti savarankiškos propozicijos ypatybių turinčiomis konstrukcijomis ir norint išvengti dviprasmybių (pvz., atributas vs. antrinis predikatyvas, depiktyvas vs. aplinkybinis predikatyvas ir pan.) [29], plg.:

(26) *Paskui jį dalinu į dalis ir į kiekvieną dedu kokį nors priedą. Mūsų babūnėlė vieną sluoksnį pertepdavo bruknių uogiene, bet aš, BŪDAMA VAIKAS, labai jos nemėgau. Todėl dabar vietoje bruknių dedu daug daug tarkuotos citrinos. Tai labai skanu* (plg. *Aš, vaikas, labai bruknių uogienės nemėgau* [30]). KT

(27) *Ir šiaip jau nerišli kalba dabar, jai jaudinantis, buvo visai neaiški. Tačiau Emilija, BŪDAMA ŽURNALISTĖ, viską suvokdavo iš pusės žodžio, ir dabar labai aiškiai susikūrė įvykio vaizdą* (plg. *Tačiau Emilija, žurnalistė, viską suvokdavo iš pusės žodžio*). KT

(28) *Štai tau dvi nedėkingųjų rūšys pagal stoikų nuostatą. Vienas nedėkingas todėl, kad kvailas. Kvailys yra blogasis. BŪDAMAS BLOGAS, turi visas ydas. Vadinasi, yra ir nedėkingas.*

Panašiai blogaisiais vadiname karštakošius, šykštuolius, lėbautojus (plg. ?Blogas, turi visas ydas [31]; bet.: Blogas(is) turi visas ydas). KT

(29) *Atsargiais žingsniais, baimingai dairydamasis, jis eina savo keliu, nes jo tyko tūkstančiai atsitiktinumų ir tūkstančiai priešų. Šitaip jis vaikščiojo, BŪDAMAS LAUKINIS, ir lygiai taip pat jis vaikščioja civilizuotame pasaulyje, ir niekada jis nėra saugus* (plg. ?Šitaip jis vaikščiojo, laukinis; Šitaip jis vaikščiojo laukinis). KT

(30) *Kol berniukas neišgerdavo, palangiškis jo neišleisdavo iš kambario. „Gerk, būsi kietas vyras, kaip a&scaron“, – sakydavo vaikui tėvas. Namuose VIENAS BŪDAMAS sūnus kartais girto tėvo mėgindavo neįsileisti į namus, tačiau tada V. Kazakovas imdavo laužti buto duris* (plg. *Namuose vienas sūnus kartais girto tėvo mėgindavo neįsileisti į namus*). KT

(31) *Pramokę keletą frazių vokiškai prašo kokių nors lauktuvių saldumynų, markių ar dolerių. Vokiečiai dosnūs, BŪDAMI TURTINGI, jie negaili atliekamų pinigų ateities investicijoms* (plg. *Vokiečiai dosnūs, turtingi, jie negaili atliekamų pinigų ateities investicijoms*). KT

(ii) Pastebėtina, kad depiktyviškai vartojamų daiktavardžių antrinė predikacija dažniau reiškiamą sakinio formatu, t. y. su eksplicitiškai pasakyta jungtimi. Kartais tai vienintelis jos raiškos būdas. Jis koreliuoja su predikatyvų hierarchija: VERB > ADJ > SUBST [32] (Givón 1984: 51tt; plg. Stassen 1997: 127tt, 579tt; Hengeveld 1992: 136tt). Kitaip sakant, daiktavardžio, kurio pirminė funkcija yra referentinė (daiktavardis prototipiškai žymi daiktus, kurie laiko atžvilgiu yra nekintantys (angl. *time-stable*) arba, tiksliau, mažiausiai kintantys laiko atžvilgiu), predikatumas yra (ar turi būti) vienokiu ar kitokiu būdu labiau žymėtas. Plg.:

(32) *Neįgalūs, seni žmonės turi gyventi toje bendruomenėje, kurioje jie gyveno BŪDAMI SVEIKI bei JAUNI* (plg. *sveiki bei jauni*). KT (dar plg. (18), (21)–(22) sakinius)

(33) *Liongina pradėjo rašyti dar BŪDAMA MOKINĖ* (plg. *mokinė, ?mokine* [33]). KT

(34) *Ji tekėjo BŪDAMA antro kurso STUDENTĖ* (plg. ?*antro kurso studentė*, bet: *studentė*). KT

(35) *Netrukus Jurgita turėjo baigti ir mokyklą. Septyniolikmetė žuvo BŪDAMA avalyninkų specialybės ANTRAKURSE* (plg. **avalyninkų specialybės antrakursė*, bet: *antrakursė*). KT

(36) *Broliai Vesliai, kunigaudami Anglikonų bažnyčioje, stengėsi tik pastiprinti savo pamaldumą, nesiekdami jokio atsiskyrimo. Abu broliai ir mirė BŪDAMI ANGLIKONŲ KUNIGAIS* (plg. ?*anglikonų kunigai*, bet: *anglikonų kunigais*). KT (dar plg. (23)–(25) sakinius)

(iii) Savaiame suprantama, kad pusdalyvio *būti* konstrukcijos su vardažodžiu, kuriomis reiškiamą antrinė predikacija, įmanomos tik tuo atveju, kai antrinis predikatyvas yra orientuotas į pagrindinio predikato subjektą. Plg.:

(37) *Kas gi tave paims PLIKA... o dar prie to nelabai DAILIA?* (cituojiama pagal Ulvydas, red. 1976: 440; plg. **Kas gi tave paims būdama plika*)

5. Baigiamosios pastabos

Kalbai būdingi tam tikri ikoniškumo principai, padedantys kalbėtojui ir klausytojui kiek įmanoma paprasčiau (iš)koduoti kalbinę informaciją. Laikantis nuomonės, kad tipišką depiktyvą eina sakinio pabaigoje, o jo žymėjimas linksniu lietuvių kalboje koreliuoja su morfologine raiška (*būdvardis* vs. *daiktavardis*) ir reikšme (*būseną* vs. *būdas*) (apie tai plačiau žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2007a), galima teigti, kad sakinio pradžioje einantys ir pusdalyvio *būti* konstrukcijomis žymimi antriniai predikatyvai paprastai turi aplinkybinį statusą. Aplinkybiniai predikatyvai, skirtingai nei depiktyvai, dažniausiai eina prieš predikatą, o jų jungtis reiškiamą eksplicitiškai, todėl žymėjimas linksniu – kaip antrinio predikatyvo skiriamasis ženklas – tampa ne toks aktualus. Kitais žodžiais tariant, esama akivaizdžių tendencijų antrinius depiktyvinius predikatyvus vartoti

po predikato ir žymėti įnagininku, o antrinius aplinkybinius predikatyvus – vartoti prieš predikatą ir žymėti kitokiu būdu, kalbamuoju atveju – eksplicitinėmis jungties konstrukcijomis. Svarbu ir tai, kad, be tipišku atvejų, esama pereinamųjų, kai tas pats žymėjimas gali būti vartojamas depiktyvams ir aplinkybiniams predikatyvams reikšti; tuomet juos atskirti gali padėti kiti kriterijai (pvz., intonacija, galimas alternatyvus morfosintaksinis žymėjimas ir pan.). Taigi iš to, kas čia pasakyta, aiškėja, kad orientuoti antriniai predikatyvai skiriasi ne tik reikšmėmis, bet ir formaliaisiais požymiais.

Lietuvių kalbos medžiaga, atrodo, leidžia patikslinti ir tipologinėje lingvistikoje (plg. Van der Auwera, Malchukov 2005: 399 [34]) pasitaikančią nuomonę, esą eksplicitinė jungtis būdinga išskirtinai tik pirminiams (jungties) predikatyvams. Matyti, kad lietuvių kalboje esama atvejų, kai vardažodį vartojant kaip depiktyvą jungtis yra būtina, ypač tai aktualu daiktavardiniams depiktyvams. Eksplicitiškai pasakyta jungtis neretai atlieka skiriamąją (angl. *discriminatory*, vok. *diakritische*) aplinkybinių predikatyvų funkciją.

Tais atvejais, kai antrinio (depiktyvo ar aplinkybinio) predikatyvo pozicijoje eina daiktavardis (kaip mažiau tipiškas predikatyvas), antrinė predikacija gali būti žymima ir kitais analitiniais būdais, pvz., *kaip* konstrukcijomis su derinamuoju daiktavardžio linksniu. Kitais žodžiais kalbant, išėties tašku imant pusdalyvio *būdamas* konstrukcijas, matyti, kad antrinė aplinkybinių predikatyvų predikacija paprastai žymima sakinio struktūros formatu ir (arba) analitiškai [35]. Kad ir kaip būtų, postuluoju, kad depiktyvai ir aplinkybiniai predikatyvai žymimi skirtingai, reikėtų pripažinti ir tai, kad antrinio predikatyvo žymėjimas yra laipsniškas (išskyrus tuos atvejus, kai jis yra opozicinis). Kitaip sakant, neretai iš principo galimi du ar daugiau alternatyvių (sinoniminių) antrinių predikatyvų raiškos būdų, tik jų vartojimo tendencijos, koreliuojančios su daugeliu semantinių ir formaliųjų kriterijų bei hierarchijų, skiriasi.

Šaltiniai ir literatūra

- Aarts, B. 1995: Secondary predicates in English. B. Aarts, Ch. F. Meyer (eds.), 1995, 75–101.
- Aarts, B., Meyer, Ch. F. (eds.) 1995: *The Verb in Contemporary English. Theory and description*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ambrazas, V. (red.) 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas, V. 1964: Lietuvių kalbos dalyvių atributinė–predikatyvinė vartosena. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 7, 47–79.
- Ambrazas, V. 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Balkevičius, J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Corbett, G. G. 1998: Agreement in Slavic. www.indiana.edu/~slavconf/linguistics/corb.pdf.
- Corbett, G. G. 1999: Introduction, *Folia Linguistica* 33 (2), *Special Issue: Agreement*, 103–107.
- Corbett, G. G. 2001: Agreement: terms and boundaries. www.surrey.ac.uk/LIS/SMG/projects/agreement/Papers/texas.pdf
- Čižik-Prokaševa, V. 2010: Laisvieji antriniai predikatyvai. <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=160>
- Dik, S. C. 1989: *The Theory of Functional Grammar 1: The Structure of the Clause*, Dordrecht – Holland: Foris Publications.
- Fehrmann, D. 1994: Sekundärprädikativische Strukturen im Polnischen. *Wiener Slawistischer Almanach* 33, 83–117.
- Flaate, I. 2007: *Die „als“-Prädikative im Deutschen. Eine syntaktisch-semantische analyse*, Tübingen: Stauffenburg Verlag [= *Studien zur deutschen Grammatik* 71].

- Givón, T. 1984: *Syntax. A functional-typological introduction* 1, Amsterdam: John Benjamins.
- Hengeveld, K. 1992: *Non-verbal Predication: Theory, Typology, Diachrony*, Berlin etc.: Mouton de Gruyter [= *Functional Grammar Series* 15].
- Hentschel, G. 2005: *Morphosyntaktische Markierung sekundärer Prädikate* (Rankraštis).
- Hentschel, G. 2006: Zur Klassifikation sekundärer Prädikate am Beispiel von *als*-Phrasen des Deutschen und *jako*-Phrasen des Polnischen. *Slavistische Linguistik*, 2005, München (spausdinama).
- Hentschel, G., Schröder Ch. etc. (eds.) 2008: *Secondary predicates in Eastern European languages and beyond*, Oldenburg [= *Studia Slavica Oldenburgensia* 16].
- Himmelman, N. P., Schultze-Berndt, E. 2005: Issues in the syntax and semantics of participant-oriented adjuncts: an introduction. N. P. Himmelman, E. Schultze-Berndt (eds.), 2005, 1–67.
- Himmelman, N. P., Schultze-Berndt, E. (eds.) 2005: *Secondary predication and Adverbial Modification: The typology of depictives*, Oxford: University Press.
- Hinterhölz, R. 2001: Semantic constraints on case assignment in secondary adjectival predicates in Russian. G. Jäger, A. Strigin, Chr. Wilder, N. Ning Zhang (eds.), *Papers on predicative constructions, ZAS Papers in Linguistics* 22 (5), 99–112.
- Holvoet, A. 2003: Laisvieji predikatyvai ir jų sintaksiniai ryšiai. A. Holvoet, A. Judžentis (red.), 2003, 67–78.
- Holvoet, A. 2008: Secondary predicates in Baltic. G. Hentschel, Ch. Schröder etc. (eds.), 2008, 125–140.
- Holvoet, A. 2009: *Bendrosios sintaksės pagrindai*, Vilnius [= *Bibliotheca Salensis* IV].
- Holvoet, A., Čižik-Prokaševa, V. 2005: Papildiniai ir aplinkybės. A. Holvoet, R. Mikulskas (red.), 2005, 65–92.
- Holvoet, A., Pajėdienė, J. 2005: Aplinkybės ir jų tipai. A. Holvoet, R. Mikulskas (red.), 2005, 93–116.
- Holvoet, A., Judžentis, A. (red.) 2003: *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [= *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 1].
- Holvoet, A., Judžentis, A. 2003: Sintaksinių ryšių tipai. A. Holvoet, A. Judžentis (red.), 2003, 11–35.
- Holvoet, A., Judžentis, A. 2005: Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai. A. Holvoet, R. Mikulskas (red.), 2005, 11–35.
- Holvoet, A., Mikulskas, R. (red.) 2005: *Gramatinių funkcijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [= *Lietuvių kalbos gramatikos darbai* 3].
- Holvoet, A., Mikulskas, R. (red.) 2009: *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Holvoet, A., Mikulskas, R. 2009: Laisvieji antriniai predikatyvai. www.lki.lt/LKI_LT/images/Padaliniai/Gramatikos_skyrius/Laisvieji%20antriniai%20predikatyvai.pdf
- Holvoet, A., Tamulionienė, A. 2005: Antriniai predikatyvai. A. Holvoet, R. Mikulskas (red.), 2005, 117–137.
- Irimia, M.-A. 2005: Types of secondary predication. *Toronto Working Papers in Linguistics* 25, 20–29.
- Jablonskis, J. 1922/1957: Lietuvių kalbos gramatika. J. Palionis (sud.), *Jonas Jablonskis. Rinktiniai raštai I*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 181–433.
- KT = Kauno Vytauto Didžiojo universiteto kompiuterinės lingvistikos centro Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas: <http://donelaitis.vdu.lt>
- Labutis, V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Mikulskas, R. 2009: Daiktavardinės opozicijos vaidmuo antrinės predikacijos raiškoje. A. Holvoet, R. Mikulskas (red.), 2009, 99–124.
- Nichols, J. 1978: Secondary predicates. *Berkeley Linguistic Society* 4, 114–127.

- Nichols, J. 1981: Predicate nominals. A partial surface grammar of Russian. *Linguistics* 97, California, 1–397.
- Renz, M. 2006: *Partizipantbezogene Adverbien im Polnischen*, Oldenburg, Magisterarbeit.
- Schultze-Berndt, E., Himmelmann, N. P. 2004: Depictive secondary predicates in cross-linguistic perspective. *Linguistic Typology* 8 (1), 59–131.
- Sližienė, N. 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas I*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Stassen, L. 1997: *Intransitive Predication*, Oxford: Clarendon Press.
- Šukys, J. 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartoseną ir normas*, Kaunas: Šviesa.
- Ulvydas, K., red. 1976: *Lietuvių kalbos gramatika 3*, Vilnius: Mokslas.
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2007a: Depiktyvų semantiniai tipai ir jų morfosintaksinis žymėjimas. *Baltu Filologija* 16 (1/2), 105–123.
- Vaičiulytė-Semėnienė, L. 2007b: Daiktavardinės *kaip* konstrukcijos kaip analitinis predikatyvų žymėjimo rodiklis. *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 73–101.
- Valeckienė, A. 1967: Predikatyvinis pažymins kaip atskira sakinio dalis. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 9, 97–116.
- Van der Auwera, J., Malchukov, A. 2005: A semantic map for depictive adjectivals. N. P. Himmelmann, E. Schultze-Berndt (eds.), 2005, 393–421.
- Winkler, S. 1997: *Focus and Secondary Predication*, Berlin: Werner Hilderbrand [= *Studies in Generative Grammar* 43].

Išnašos

- [1] Plg.: „Pusdalyvinė konstrukcija sakinyje gali eiti tik išplėstine aplinkybe“ (Labutis 1998: 355); „*tų konstrukcijų viduje galima išvėlgti antrinių predikatyvų santykių užuomazgą* (išryškinta mano. – L. V.-S.) ar kitokių antrinių gramatinių ryšių“ (Labutis 1998: 312). Dar plg. Balkevičius 1963: 240tt.
- [2] Plg. Holvoeto ir Čižik-Prokaševos straipsnyje parodytus nuomonių skirtumus ir referatyvią literatūros apžvalgą (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005: 66t, 92).
- [3] Plg.: „Aplinkybė siejama su tariniu prijungiamuoju ryšiu. Aplinkybėmis eina prieveiksmai ir jų vaidmenį atliekančios žodžių formos bei konstrukcijos“ (Ambrazas, red. 1996: 487, 489; Labutis 1998: 278t). Kiek skirtingos nuomonės laikomasi *Lietuvių kalbos gramatikoje*, žr. Ulvydas, red. 1976: 479.
- [4] Apie aplinkybes (predikato vs. sakinio) ir jų tipus plačiau žr. Holvoeto ir Pajėdienės straipsnį (2005: 93–116) ir ten teikiamą literatūros apžvalgą.
- [5] Plg.: „Predikatinis pažymins yra antrininkė sakinio dalis, susijusi dvigubais sintaksiniais ryšiais – su tariniu ir su veiksniu ar papildiniu. Jis rodo veiksnio ar papildinio linksniais reiškiamo daikto būseną tarinio veiksmo metu“ (Ulvydas, red. 1976: 437; plg. Ambrazas, red. 1996: 490). Vadinamųjų *predikatyvų pažyminių* samprata straipsnyje nebus detaliau referuojama.
- [6] Plg.: „Dvigubais sintaksiniais santykiais su kitomis sakinio dalimis susiję sakinyje ir pusdalyviai. Jie [...] reiškia antraeilį veiksma, sutampantį laiko atžvilgiu su pagrindiniu sakinio veiksniu. Pusdalyviai dabartinėje kalboje neturi predikatyviniam pažyminiui būdingos būsenos reikšmės, kokią turi aukščiau nurodyti linksniojamieji žodžiai, ir visada laikytini aplinkybėmis. Senesniuose [...] raštuose pasitaiko tokių pusdalyvių vartosenos atvejų, kuriuose jie turi artimą predikatyviniam pažyminiui reikšmę, t. y. kur kartu su antraeilio veiksmo reikšme yra ir gana ryški būsenos-ypatybės reikšmė. *Nes be triūso dievs mus išmaitint nežadėjo, o tingėdami vis ir snausdami svieta netinkam*“ (Valeckienė 1967: 111).
- [7] Plg. Ambrazas 2006: 356; Ambrazas 1964, kur pagal sintaksinius ryšius su kitais žodžiais sakinyje ir pagrindines reikšmes skiriami trys svarbiausi dalyvių vartosenos tipai: atributinis (NP žymi daiktų požymius; artimiausi būdvardžiams), predikatinis (eina tariniu) ir pusiau predikatinis (turi dvilypius sintaksinius ryšius: su daiktavardžiais arba įvardžiais, su kuriais

jie derinami, ir su tariniu einančiomis asmenuojamomis veiksmažodžių formomis; sakinyje jie žymi šalutinį veiksmą).

[8] Straipsnyje nepretenduojama į išsamią literatūros apžvalgą.

[9] Terminas *predikatyvas* vartojamas remiantis Holvoeto ir Tamulionienės straipsnyje pateikta samprata (žr. Holvoet, Tamulionienė 2005).

Plačiau apie sintaksinių – modifikavimo ir valdymo – ryšių sampratą ir sąvokas *valdinys* bei *modifikatorius*, kuriomis remiamasi straipsnyje, žr. Holvoet, Judžentis 2003: 11–35; 2005: 11–38; dar plg. Holvoet 2009: 72tt. Ten pat rašoma ir apie tradicinę sintaksinių ryšių bei jų tipų sampratą.

[10] Apie *laisvųjų* vs. *būtinųjų* predikatyvų apibrėžtį plačiau žr. Holvoet 2003; Holvoet, Tamulionienė 2005.

[11] Plg. *tarininio pažyminio* sampratą *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrazas, red. 1996: 603t, 627), kur neskiriami antriniai *būtinieji* ir *laisvieji* predikatyvai.

[12] Apie tai, kad antriniais predikatyvais laikytini ne tik modifikavimo ryšiu su predikatu susiję *laisvieji* nurodymai (angl. *adjuncte*, vok. *Adjunkte*), bet ir predikato valdomi, t. y. reikalaujami, papildymai (angl. *complementative*, vok. *Komplementen*), žr. Nichols 1978; Aarts 1995; Holvoet, Tamulionienė 2005 ir kt. Skirtingos nuomonės žr. Fehrmann 1994: 91–93.

[13] Apie *derinimą* ir terminų *derinimo daviklis* (angl. *agreement controller*, *agreement trigger*), *derinimo gaviklis* (angl. *agreement target*) apibrėžtį plačiau žr. Corbett 1998: 1; 1999: 103; 2001: 2. Derinimas šiame straipsnyje suprantamas plačiaja prasme, t. y. ne kaip derinimo daviklio formos kopijavimas, bet kaip derinimo gaviklio formos parinkimas, atsižvelgiant į derinimo daviklio formą. Dar plg. Holvoeto (2009: 111) siūlomą *derinimo kontrolerio* terminą.

[14] Plačiau apie tai žr. Schultze-Berndt, Himmelmann 2004; Himmelmann, Schultze-Berndt 2005; Hentschel 2005; Holvoet 2009: 98t.

[15] Terminas *orientacija* vartojamas pagal Axelio Holvoeto knygoje *Bendrosios sintaksės pagrindai* išdėstytą sampratą, žr. Holvoet 2009: 99. Antrinio predikatyvo orientacija – tai jo semantinis ryšys su vienu iš pagrindinės predikacijos argumentų. Dar apie tai plg. Holvoet, Mikulskas 2009.

[16] Medžiaga straipsniui rinkta ir pavyzdžiai cituojami iš Kauno VDU *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau KT). Prieiga internete: <http://donelaitis.vdu.lt>.

[17] Valentingumo požiūriu, be subjekto vardininko, Sližienė skiria įnagininku reiškiamą sintaksinį aktantą, plg.: „Instr pozicijoje gali eiti Part arba S, pvz., *Kaimiečiai net prieš kitus dvarus didžiavosi turį tokį tijūną* Vž (plg.: *didžiavosi, kad turi tokį tijūną*)“ (Sližienė 1994: 181). Nagrinėdama veiksmažodį *džiaugtis*, greta subjekto vardininko Sližienė skiria tiek įnagininku, tiek Part ar S reiškiamą sintaksinį aktantą, pvz.: *Žmonės džiaugėsi šiluma; Džiaugiuosi matydama tave; Džiaugiuosi, kad tu gyvas ir sveikas* (Sližienė 1994: 191).

[18] Savaiame aišku, jog esama atvejų, kai paprastai prie aplinkybių skiriami prieveiksmai yra (ar gali būti) orientuoti, t. y. turi semantinę sąsają su vienu iš pagrindinės predikacijos argumentų, plg.: *Jonas spalvina saulę žaliai*. Dar apie tai žr. Holvoet 2009: 99, 125.

[19] Holvoetas ir Mikulskas, postulodami, esą derinimu žymima orientacija į vieną pagrindinės predikacijos argumentą tėra „tiesiog dviejų santykinai savarankiškų propozicijų atitinkamų argumentų koreferentiškumo rodiklis“ (Holvoet, Mikulskas 2009: 8), ir atsižvelgdami į tai, kad vadinamieji aplinkybiniai predikatyvai modifikuoja ne pagrindinę predikaciją (kaip yra depiktyvų ir rezultatyvų atveju), bet visą propoziciją, siūlo juos vadinti *propoziciniais laisvaisiais antriniais predikatyvais*. Ten pat žr. *aplinkybinių predikatyvų* termino kritiką.

[20] Plačiau apie tai plg. Hentschel 2005, 2006; Holvoet 2008; Irimia 2005: 23t; Schultze-Berndt, Himmelmann 2004: 3; Himmelmann, Schultze-Berndt 2005: 4, Hinterhölz 2001: 100; Nichols 1981. Lietuvių kalbotyroje apie *laisvųjų antrinių predikatyvų* klasifikaciją žr. Holvoet, Mikulskas 2009b; Holvoet, Tamulionienė 2005: 118; Vaičiulytė-Semėnienė 2007: 88.

[21] Plačiau apie antrinių *laisvųjų predikatyvų* skirstymą bei vartojamų sąvokų apibrėžtį užsienio ir lietuvių lingvistikos darbuose žr. Čižik-Prokaševa (2010).

[22] Nagrinėdama rusų kalbos laisvuosius antrinius predikatyvus (angl. *free predicate nominals*), Johanna Nichols juos skirsto į aplinkybinius ir neaplinkybinius (angl. *circumstantial vs. non-circumstantial*). Pirmieji apibrėžiami kaip „an actant not governed by the verb. Also adverbial; in relational grammar oblique or non-term“ (Nichols 1981: 367) ir semantiškai toliau skirstomi į laiko, nuolaidos ir sąlygos potipius. Neaplinkybiniai laisvieji antriniai predikatyvai artimai susiję su būdo aplinkybėmis ir žymi kiekį, kokybę, formą ir pan. (Nichols 1981: 19).

[23] Plg. Holvoet, Pajėdienė (2005: 97tt, 115), kur predikato ir sakinio aplinkybės (modifikatoriai) skirstomos pagal tai, ar jos gali modifikuoti savarankiško sakinio požymių neturinčius kalbos vienetus. Predikato aplinkybės „gali modifikuoti kalbos vienetus, kurie neturi savarankiško sakinio požymių (pvz., predikato aplinkybė *meniškai* gali modifikuoti laiko ir nuosakos požymių neturinčią struktūrą *deklamuoti Maironio eilėraščius*), o sakinio aplinkybės gali modifikuoti tik tokius kalbos vienetus, kurie turi savarankiško sakinio požymius (pvz., *galbūt* gali modifikuoti *deklamavo Maironio eilėraščius*, bet ne *deklamuoti Maironio eilėraščius*)“ (Holvoet, Pajėdienė 2005: 115).

[24] Plg.: „Pusdalyviai labiau linkę šlietis prie veiksmožodžio, daug dažniau jo atžvilgiu turi postpozicinę padėtį. [...] *Pusdalyviai dažniausiai žymi pagrindinio veiksmo pobūdį* (išryškinta mano. – L. V.-S.) ir lydimąsias aplinkybes, o jiems priešinami pagal laiko reikšmę būtojo kart. laiko veikiamieji dalyviai – veiksmų seką. [...] Be vyraujančios veiksmo pobūdžio reikšmės, pusdalyviai gali žymėti laiką, priežastį, sąlygą, nuolaidą, tikslą“ (Ambrazas 2006: 362t).

[25] Plg.: „Tikslo aplinkybe minėtosios konstrukcijos eina visai retai“ (Labutis 1998: 315).

[26] Plg.: „Usually it [the gerund *buduči* 'being'] is a stylistic alternant for a simple nominal or adjectival predicate nominal: *Tokie klasiškie knigi [...] ja pročitai uže buduči vzroslym*. Cf. the synonymous simple predicate nominal: *Tokie klasiškie knigi [...] ja pročitai uže vzroslym*“ (Nichols 1981: 320t).

[27] Nichols nuomone, antriniai laisvieji – depiktyvai vs. aplinkybiniai – predikatyvai vieni nuo kitų skiriasi ir parafrazių atžvilgiu. Antriniai aplinkybiniai predikatyvai perfrazuojami atitinkamos reikšmės (laiko, sąlygos, priežasties ir pan.) šalutiniu sakinio dėmeniu, o pagrindiniame dėmenyje išlieka pagrindinis sakinio predikatas, plg. pavyzdžiui, (8) sakinį ir *Ganė gyvulius, kai buvo mažas*; (13) sakinį ir *Jei būtume „kaip visi kiti“ mes pašlemėkais virstumėm!* Depiktyviniai predikatyvai perfrazuojami sudėtinu sakiniu, kurio pagrindinis predikatas vartojamas šalutiniame dėmenyje (dėl kiek skirtingos nuomonės žr. Holvoet, Mikulskas 2009: 16). Pavyzdžiui, skirtingai nei (8) sakinyje su laiko reikšmės aplinkybiniu predikatyvu, (25) sakinyje norima pasakyti, kad tuo metu, kai pasirinko mirtį, R. Kalanta buvo devyniolikos metų (plg. Nichols 1981: 20tt). Kitaip sakant, perfrazuojant depiktyvinius predikatyvus apie vieną iš situacijos dalyvių kas nors tvirtinama (angl. *asserted*, vok. *assertiert*), o perfrazuojant aplinkybinius predikatyvus – presuponuojama (angl. *presupposed*, vok. *präsupposiert*) (Nichols 1981: 40).

[28] Plg.: „There are also languages where not only main predicates, but also secondary predicates appear with an obligatory copula, another type of predicative marker. The copula may be an invariable particle, as in Berber [...], or belong to the verb class, as in Lao [...]. In the latter case, it may appear in a nonverbal form when marking secondary predicates“ (Himmelman, Schultze-Berndt, eds., 2005: 69).

[29] Plg. aplinkybinių predikatyvų vartojimą ir raišką rusų kalboje: *Molodaja ja očen krasivaja* (Nichols 1981: 135).

[30] Klausimas, ar apskritai tokie ir panašūs postpoziciniai ir intonacija bei kableliais išskiriami vardažodžiai laikytini atributais (priedėliais, postpoziciniais pažymimais), šiame straipsnyje detaliau nebus nagrinėjamas. Apie tai plačiau žr. Mikulskas 2009: 99–124.

[31] Plg. angl. *Drunk, George drives very dangerously* (cituojama pagal Himmelman, Schultze-Berndt, eds. 2005: 24), kur *drunk* interpretuojamas kaip aplinkybinis antrinis predikatyvas.

[32] Hierarchijose vartojamas simbolis „>“ turėtų būti suprantamas taip: „ženklų kairėje esantis skalės (hierarchijos) narys yra labiau centrinis (pagrindinis) tam tikro kriterijaus atžvilgiu

nei ženklo dešinėje esantis narys“, arba taip: „tam tikro kriterijaus atžvilgiu ženklo kairėje esantis skalės (hierarchijos) narys yra būdingesnis (arba tipiškesnis, dažnesnis) nei ženklo dešinėje esantis narys“. Vieno ar kito kriterijaus (arba požymio) pagrindu nustatoma narių eilė (seka) hierarchijoje iš principo remiasi statistiniais duomenimis. Svarbu ir tai, kad tarp hierarchiją sudarančių narių nėra griežtų ribų – esama pereinamųjų ir (arba) neaiškių atvejų. Trumpai sakant, perėjimas nuo vieno hierarchijos nario prie kito yra laipsniškas. Plačiau apie tai žr. Dik 1989: 27–31.

[33] Plg. Šukys 1998: 235.

[34] Atsižvelgdami į anglų ir kitų kalbų duomenis, Van der Auwera ir Malchukovas (2005: 399) pagal eksplicitinės jungties kriterijų nustatė tokią hierarchiją: **Pred**(icative) – **Dep**(ictive) – **Attr**(ibutive), kurioje tik pirmasis hierarchijos narys – predikatyvas – reikalingas eksplicitinės jungties.

[35] Plg., pavyzdžiui, *kaip* konstrukcijų su daiktavardžiu vartojimą daiktavardiniam aplinkybiniam predikatyvui reikšti (Vaičiulytė–Semėnienė 2007b) ar restriktyvinių žymeklių (angl. *restrictive marker*) vartojimą būdvardiniam predikatyvui žymėti, pvz.: *Deja, tais metais NET IR gyvam man būtų 100 metų. KT; DAR vaikui tėvai jam liepė dirbti; JAU vaiko motina nemylėjo Jonuko; Šita arbata skani TIK saldi.*

Gauta 2010 m. spalio 8 d.
Priimta 2010 m. gruodžio 15 d.

Loreta Vaičiulytė–Semėnienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5,
LT-10308, Vilnius
[loreta@lki.lt]